

A STATISZTIKUS KÖLTŐ*

DR. LAKATOS MIKLÓS

A tanulmány a statisztikatörténeten túl, az irodalomtörténet területére is átlép, ugyanis a XIX. század második felében élt *Vargha Gyula* nemcsak a magyar hivatalos statisztika egyik vezető alakja, a Statisztikai Hivatal időrendben harmadik igazgatója, hanem az *Arany János* és *Ady Endre* közötti időszak egyik jelentős költőjeként is számon tartják. Nyelvtudása révén tájékozott volt a korszak európai költészetében és már az Ady felé mutató új költői hang nyomai is fellelhetők nála. Költői és hivatali karrierje szinte egyidőben indult el, és mindkettőt elismerés kísérte. Az utókor olvasóközönsége talán méltatlanul elfeledte, de az irodalomtörténészek méltó helyen tartják számon az Arany János-i hagyományok folytatója és egyben a századvégi modern költészeti fordulat előhírnökeként.

TÁRGYSZÓ: Vargha Gyula. Statisztikatörténet. A KSH elnökei.

Vargha Gyula, a magyar statisztika és közgazdaságtan (pénzügytan) kiváló képviselője, korának elismert költője a „hegy-völgyes Tápíóság” egy kis falujában a Pest megyei Káván született, 1853. november 4-én. A család őse *Kapitány Vargha András* volt, akinek *II. Ferdinánd* király 1633. június 7-én, Bécsben adott nemességlevelet, nagy valószínűséggel a törökkel vívott harcokban szerzett érdemeiért. Vargha Gyula apja, *Vargha János* (1804–1886) Tatatóvárosról került Debrecenbe, majd Pestre joghallgatónak. 1831-ben tette le ügyvédi vizsgáját és a Pest megyei Káván telepedett le. Túl volt férfikora délen, mikor 1848-ban feleségül vette zsarójáni *Márton Sárát* (1813–1899), egy régi Szatmár megyei család leszármazottját. A Vargha házaspárnak három gyermeke született. A legidősebb fiú, *Gyula Tamás* kicsiny gyermekkorában meghalt, s így csak *Ida* leányuk és *Gyula*, a költő-statisztikus maradt életben. Vargha Gyula, a költő így látta édesapját és a szülői házat¹:

„Örökségem” ami nézi,
Édes apám sem tetézi,
Csak éldegél békeségben,
Becsületes szegénységben.

Hogy kell könnyen boldogulni,
Soh’ sem tudta megtanulni,
Nem kívánta el a másét,
Odaadta a magáét.”

Édes apám (Költeményei, 154. old. részlet)

* A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya által Dobogókön, 2004. szeptember 16–17-én tartott tanácskozásán elhangzott előadás átdolgozott változata. A szerző köszönetét fejezi ki *dr. Heinz Ervinnek* az anyaggyűjtéshez nyújtott pótolhatatlan segítségéért és a cikk összeállításához tett értékes észrevételeiért, tanácsaiért.

¹ A versidézeteket az első megjelenésük, eredeti helyesírással közöljük.

A FELKÉSZÜLÉS

Vargha Gyula irodalmi és tudományos munkásságát mélyen befolyásolták gyermek-kora élményei, az a „puha, meleg” légkör, melyben öregedő szülők gyermekeként felnevelkedett (születésekor apja 49, anyja 40 éves volt). Ismert pszichológiai helyzet az idős szülők elfogultsága, az alkonyodó életet bearanyozó kis gyermekük iránt. Visszatekintve e korszakra az öregedő költő is így látta, ő is érezte, hogy mélabúra hajló természetét mennyire meghatározta idős szüleinek társasága.

„Öreg szülők mellett nőttem, növekedtem,
Köztük kora értté, öregessé lettem;
Örömré nehézkes, bánatra fogékony;
Komoly volt, ha volt is, gyermeki játékom.

De a gond, töprengés sokszor fölkereste,
Enyhületet mindig nem hozott az este.
Míntha eső készül, köd száll az oromra.
Megülte a mát a holnapi nap gondja.”

Egyszerű kis házunk mintha templom lenne,
Tréfaszó, léhaszó sohse hangzott benne,
Kegyes csalás sem folyt hitető furfanggal,
Nem járt ott Mikulás s karácsonyi angyal.

Pályám végén (Költeményei, 372. old. részlet)

Boldog gyermekkorra volt. Első tanítója, apja nemcsak az elemi ismereteket, hanem a gimnázium első két osztályának tananyagát is maga tanította fiának. Gyors felfogású, tanulni vágyó gyerekként sokat olvasott, és természetszeretétét szintén az otthoni nevelés alakította élete egyik meghatározó vonásává. Hogy milyen boldog életet élhetett szülei-vel, egy késői verse is jól bizonyítja.

„Ne dorombolj, cicza, hallgass!
Édes apám könyvet olvas,
Régidőkről csodás könyvet.
Édes anyám orsót pörget.

Már a gyertya majd leégett,
S én csak nyeltem a meséket;
Kalandozva, messze tájon,
Pilláimra nem jött álom.”

Régi képek (Ködben ... 44. old. részlet)

A boldog gyermekkor véget ért, amikor Vargha Gyulát 1865 őszén szülei beírták a pesti református főgimnázium harmadik osztályába. 1871-ben kiváló eredménnyel érettségizett, majd ugyanebben az évben elkezdte jogi tanulmányait a pesti tudományegyetemen. Ügyvédnek készült, később azonban barátjának, *Jekelfalussy Józsefnek* a kezdeményezésére és azért is, hogy öreg szüleinek terhére ne legyen, az 1872. év tavaszán, első éves jogász korában, az Országos Statisztikai Hivatal szolgálatába állt mint napidíjas gyakornok. Azzal a tervével, hogy ügyvéd lesz, ettől az időtől fogva véglegesen felhagyott. 1872 – 19 éves volt ekkor – fontos év az életében, ebben az évben jelentek meg első költeményei a *Kiss József* szerkesztette *Képes Világ* című lapban. Közben a Statisztikai Hivatalban is értékeli munkáját, mert két év után, 1874 tavaszán, már gyakornoknak léptetik elő. Ez az első hivatalos kinevezése. 1875-től sorozatban hozza le verseit a *Budapesti Szemle*, olyan nagy költők társaságában, mint például Arany János.

Hivatali munkája mellett befejezte egyetemi tanulmányait, 1878. június 1-jén kapta kézhez a jog- és államtudományi doktori oklevelét. 1878 nyarán katonai szolgálatot teljesített; mint tartalékos hadnagy végigküzdötte a boszniai hadjáratot, súlyosan megsebe-

sült, összezúzott lábbal, tüdőgyulladással került vissza szüleihez, s egy év is elmúlt, míg teljesen felgyógyult s újra munkaképessé vált. Vargha Gyula ifjúsága nem a „lázado ifjúság” jegyében zajlott le, már ebben a korszakában is inkább csendes, visszahúzódo viselkedés jellemezte, amit az átlagosnál erősebb kötelességtudás és lelkiismeretesség kísért. Jól jellemzi magát, mikor öregkorában ifjúságára visszatekintve ezt írja:

„Vidám cimborák közt nem örömet ülttem,
Léha tivornyjáuk messze elkerültem.
Gőze undorított a patakozó bornak,
Lelkem át nem adtam rózsaszín márnak.

De az öregek közt szívesen időztem,
Több örömem telt a tavasznál az őszben,
Tetszett a komoly szó, ha rokon a tettel,
Néztem az érdemre igaz tisztelettel.”

Pályám végén (Költeményei, 373. old. részlet)

1882-ben megnősült, felesége, *Szász Polixéna (Póla) Szász Károlynak*, az igen művelt költő-műfordítónak, a későbbi református püspöknek, „...a világirodalmi ismeretterjesztés magas színvonalú példaképének” a leánya. Hosszú, boldog házasságban éltek, öt gyermekük született, a sors kegyelme megengedte nekik, hogy mind az öt gyermeket felneveljék. Ezzel lezárult az a közel két évtizednyi időszak, mely először szakította el a szülői háztól, s mely tanulóéveit, pályakezdését, ifjúkorát s a költői fejlődés első szakaszát foglalta magába. *Vargha* ekkor már elmúlt 29 éves.

A FÉRFIKOR

Az 1880-as évek elején még jelentős irodalmi tevékenységet folytatott. 1881-ben „*Dalok*” címmel kiadta első versgyűjteményét, majd 1883-ban tagjává választotta a Kisfaludy Társaság. Ezzel párhuzamosan kezdett kiteljesedni statisztikai hivatali munkássága is, emelkedni kezd a hivatal ranglétráján: 1882-től már fogalmazó, 1886-tól pedig miniszteri titkár, 1892-ben miniszteri osztálytanácsos és ebben az évben kinevezik a Hivatal aligazgatójává, majd Jekelfalussy József halálát követően, 1901-től 14 éven át, a Hivatal igazgatója volt.

Itt kell megjegyezni, hogy a reformkort követő nemzedéknél még nem volt ritka a polihisztorság, a KSH-ban például Vargha Gyulán kívül *Buday László* is írt verseket, és részt vett az irodalmi közéletben.

Vargha Gyula hivatali munkássága három területre is kiterjedt. Részt vett a hivatali kiadványok összeállításában, szerkesztésében; önálló tanulmányokat és könyveket írt; és a Hivatal vezető munkatársaként, illetve igazgatójaként irányította a Hivatal adatgyűjtéseit, összeírásait, mai szóval élve, meghatározta és egyben végre is hajtotta a Hivatal „stratégiai célkitűzéseit”.

Egyik első önálló munkája közé tartozott a már abban a korban is fontos témának számító civil szervezetek statisztikájáról szóló kiadvány összeállítása (*Országos* [1880]). (A témával kapcsolatos úttörő jellegű adatgyűjtés megszervezése is feladatai közé tartozott.) A kiadványban rövid összefoglalót találunk az egyletek (mai szóval civil szervezetek) számának alakulásáról, fejlődéséről. Összefoglaló adatokat tartalmaz az egyletek székhelyéről, címéről, alakulási idejéről, céljairól, megyék, városok szerinti bontásban. Vargha Gyula az egyleteket céljuk és tevékenységük szerint csoportokba rendezte. Így voltak például: önszegélyező egyletek, jótékony egyletek, művészeti egyletek, vallási egy-

letek, tűzoltóegyletek, társas egyletek, nevelő- és oktatóegyletek. Nyilvánvaló, hogy a ki-egyezés utáni Magyarországon nagy szerep jutott ezeknek a civil szervezeteknek abban, hogy tevékenységükkel támogatták, segítették azt a jelentős társadalmi, gazdasági fejlődést, mely e korszakban végbement. Mai szemmel nézve is igen gazdag, informatív kiadványról van szó, mely példaként szolgált az új nonprofit statisztika kialakulásához. Az utóbbi tíz-tizenöt évben többen felelevenítették és elemezték Vargha adatait. (*Reisz* [1988], [1989], *Bocz* [1992]). A már említettekén kívül a kötetből megismerhetjük a korabeli egyletek nevét, tagjaik számát, tagdíjuk összegét, az évi bevételt és az egyletek vagyoni helyzetét települések szerinti bontásban. Fogalmat alkothatunk a korabeli Magyarország gazdag és színes civil szervezeti életéről.

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága, a Hivatal anyagi és szellemi támogatásával 1883 és 1886 között évkönyveket jelentett meg *Földes Béla* szerkesztésében. Ez azonban sem a nagyközönséget, sem a szakmai köröket nem elégitette ki. Így került a közönség elé 1887 és 1894 között új címmel és új szerkesztőkkel, hat kötetnyi, *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*, melynek szerkesztését *Keleti Károly*, a Statisztikai Hivatal első és akkori igazgatója legkiemelkedőbb fiatal munkatársaira, dr. Jekelfalussy Józsefre és dr. Vargha Gyulára bízta. Kilenc éven keresztül volt Vargha az évkönyv társszerkesztője, és számos cikkének írója, szerkesztését és tagolását is ő tervezte meg.

Az évkönyv a terület és a népesség; az őstermelés, a népesség élelmezése; a bánya- és kohóipar; a kereskedelmi forgalom; a közlekedés; a hitel; a közoktatásügyi és szellemi műveltség; az igazságügy; a véderő és az állami pénzügyek kérdésköreit ölelte fel, világos tagolással. Vargha Gyula így fogalmazta meg az évkönyv célját:

„...főcélja a nemzetközi adatoknak feltárása volt a magyar közönség részére; de központul mindig a hazai viszonyok szolgáltak, s a magyar közönség mintegy a hazai állapotokhoz hasonlítva ismerkedhetett meg a külföldi államok népességi és közgazdasági viszonyaival. A mű nagy elterjedésnek örvendett, s nem kis mértékben hozzájárult a statisztika népszerűsítéséhez s a statisztikai érzék kifejlesztéséhez.” (*Emlékezésed* [1908])

A későbbi kereskedelemügyi miniszter *Láng Lajos* által szerkesztett „*Magyarország statisztikája*” második kötetében, melynek címe: „*Magyarország gazdasági statisztikája*”, a „*Közlekedés és forgalom*” című harmadik fejezetét ugyancsak Vargha Gyula írta. A közlekedés eszközeit, a közlekedést előmozdító intézményeket s végül a forgalmat növelő intézményeket dolgozta fel ebben Vargha a rá jellemző tudományos felkészültséggel és alaposággal.

Vargha Gyula – mai szóval élve – mind a gazdaság-, mind a társadalomstatisztika terén figyelemreméltó teljesítményt nyújtott. A gazdaságstatisztika területén elsősorban nagyobb önálló összefoglaló műveket, a népességi és népmozgalmi statisztika terén pedig kisebb, esszézerű tanulmányokat írt. Publikációi közül az egyik legmaradandóbb, a „*Magyarország pénzügyei*” című könyve, melyet az 1885. évi országos kiállítás általános bizottságának megbízásából írt. (*Vargha* [1885]) A könyv történeti megközelítésben tárgyalja hitelviszonyaink fejlődését, a hazai pénzügyek működését. Ez a munka olyan sikert aratott, hogy az 1896. évi millenniumi országos kiállítás pénz- és hitelügyi bizottságának megbízásából megírta kibővített, korszerűsített változatát, „*A magyar hitelügy és hitelintézetek története*” címmel. (*Vargha* [1896]) Az utókor ezt a kiadványt

Vargha Gyula tudományos munkássága egyik legfőbb művének tartja, ezért érdemes e nagyhatású munkával bővebben foglalkoznunk. Az előszóban a következőket írja:

„Az ezredévi országos kiállítás pénz- és hitelügyi csoportbizottságának megtisztelő megbízása folytán vállalkoztam e mű megírására. Kiegészítője kíván lenni ez a grafikai képek ama gazdag sorozatának, mely a nevezett csoport csarnokában a hazai hitelintézetek multját és jelenét megvilágítja.

Midőn pénzintézeteink bőkezű áldozatkészsége lehetővé tette a hazai hitelügy bemutatására egy díszes csarnok emelését és berendezését: a bizottság a kiállítás statisztikai részének elkészítésére az országos magyar kir. statisztikai hivatalt kérte föl, mely a kereskedelemügyi minister úr ő nagyméltóságának megbízása folytán teljes készséggel fogott a nem csekély munkával járó feladathoz.

Legelőször is elavult hitelintézeti statisztikánk adatgyűjtését kellett új alpra fektetni. Az országos statisztikai hivatal elkészítette az új, részletes kérdőíveket, melyeket a fővárosi pénzintézetek legilletékesebb képviselőiből alakult csoportbizottság beható, alapos tárgyalás alá vett. Ez alapon részletességre, teljességre pártatlan anyagot sikerült beszerezni; régi intézeteink szivességéből pedig az 1867 előtti korszakról is megnyertük a legfontosabb adatokat. Az országos statisztikai hivatal rendszeresen feldolgozván az egész anyagot, a grafikai módszer lehető kiaknázásával hitelintézeteink egész fejlődését megfestette 83 képben, mely számot a kereskedelmet ábrázoló grafikonok 153-ra egészítettek ki.

A mi művemet illeti, a rendelkezésemre állott idő, sajnos, sokkal rövidebb volt, mint a mennyi ily munkához megkívánatik s egyéb nagy elfoglaltságom még azt a rövid időt sem engedte kellőleg felhasználnom; de azért, a mennyire erőmtől telt, igyekeztem megfelelni az előlegezett bizalomnak.

A hazai hitelintézetek történetét s hitelügyünk fejlődését vázolván, háttérül az egyes korok közgazdasági képének megfestését sem mellőzhettem. Adataimat, a mint a mű végére csatolt jegyzék mutatja, lehetőleg az egykorú forrásokból merítettem. Igyekeztem kiemelni a jellemző vonásokat s a közvetlenség érdekében, a hol lehetett magokat az illető korok szereplőit beszéltetnem.

A nagy tér, melyet munkám felölel, nem engedte a tulságos részletességet. Sok tekintélyes intézetről csak futólag, sokról egyáltalán nem emlékezhettem meg. Munkám terve hozta magával, hogy főleg az úttörő s a legjellemzőbb sajátságokat mutató intézetekkel foglalkoztam kissé behatóbban. Rövidre fogtam a legújabb kor ismertetését; mert bevégezten eseményekkel szemben a történetirő szerepe még nem kezdődik meg, s az a tartózkodás, melyet a helyzet parancsol, különben is kizárja a részletkebe bocsátkozást.

Munkámat, mely a nagyközönségnek van szánva, nem akartam túlterhelni statisztikai adatokkal, de azért bemutatom számokban is hitelintézeteink fejlődését, valamint a jelen állapotot az új részletes statisztikai adatgyűjtés alapján. E rész egészen külön áll, hogy a történeti elbeszélés folytonosságát meg ne zavarja.”

A történeti áttekintésen túl külön adatgyűjtést is szervezett a hitelintézetekről annak érdekében, hogy a kiállításon a jelen legfontosabb adatait is bemutatthassa. A kiadvány első fejezetében szemléletes leírást találunk a XVIII. század végi és XIX. század eleji hazai közgazdasági állapotokról, ami gazdaságtörténetünk egyik első összefoglalója erről a korszakról. Élvezetes stílusban mutatja be a tőkeképződés és a hitel akadályait, szól a nemzeti ébredés korszakáról és gróf Széchenyi István fellépésének hatásáról. Vizsgálja az első takarékpénztárak megalakulásának korszakát. Ebben kiemelt szerepet tulajdonít *Fáy Andrásnak*, aki 1840-ben a „Pesti Hazai Első Takarékpénztárát” alapította. Azért is szól bővebben Fáy Andrásról, mert itt módja van leírni egy olyan történetet, amikor egy elsősorban a magyar irodalomban ismert személyiség a közgazdaság területére „tévedt”. Magára is gondolhatott, mikor ezt írja Fáy Andrásról:

„Fáy Andrásé, a kitünő magyar mese-íróé s közéletünk egyik fáradhatatlan bajnokáé az érdem, hogy a takarékpénztári intézmény meghonosult Magyarországon; ő volt az, ki a takarékpénztárak eszméjét beledobta a közvéleménybe s szívós kitartással meg nem szűnt munkálni, míg csak az ige testté nem vált.

Külföldön a takarékpénztárakat többnyire lelkeszek vagy jótékony városi polgárok alapították. Nálunk egy régi nemesi család ivadéka. Fáyban a széles irodalmi műveltség ritka emberszerető nemes szívvvel s társadalmi kérdésekben nem csekély gyakorlati érzéssel párosult. Művei s különösen meséi eléggé feltárják megfigyeléseinek, élettapasztalatainak gazdagságát s gondolkodásának fenkölt nemességét; de tudjuk kortársainak tanuságtételéből is, mily emberszerető szív dobogott a mesék és aphorismák költőjének, az első hazai takarékpénztár megalapítójának keblében. Szerette a népet, óhajtotta, hogy művelt, vagyonos, megelégedett legyen; ezért kapja őt meg oly ellenállhatatlanul a takarékpénztárak eszméje, melyet 15 évi agitáció után végre sikerült neki hazánkban megvalósítani.

Hogy Fáy András mily korán foglalkozott a takarékpénztárak kérdésével, bizonyítja az a követi utasítás-tervezet, melyet, mint táblabíró, 1825-ben dolgozott ki Pest vármegye felszólítására. E tervezetben többek közt így szól: »Az erkölcstelenség, főkép a szegényebb osztálynál, egyik elősegítője, hogy megtakarított keresményével nem tud mit tenni, mert ha kölcsön adja valakinek, bizonyos pert vesz nyakára, a pénzt is elveszti. Ennek elejét veendő, egy *apros cassa* (Sparkasse) állittassék fel legfeljebb 300 ft betétekkel s azt egy megbízható kereskedő vagy a megye kezeltesse.«

Hogy irodalmi úton is népszerűsítse az eszmét, »Bélteky-ház» című regényében, mely 1832-ben jelent meg, részletesen foglalkozik a takarékpénztárak kérdésével; majd 1835-ben Pest vármegye őt követül választván, a karok és rendek között igyekszik propagandát csinálni.»

Különösen a takarékpénztáraknak a jelzáloghitel területén kifejtett tevékenységét taglalja és megadja a jelzáloghitel fontosságának a háttérét az örökváltság és az úrbériség megszüntetésének leírásával és a földhitel égető szükségességének magyarázatával együtt. Szemléletes leírást ad az 1848 utáni helyzetről, áttekintést nyújt a Földhitelintézet, a biztosító intézetek és a szövetkezetek fejlődéséről. A bankokról szóló részben részletes elemzést közöl az 1869 és 1873 közötti első hitelválságról. Rávilágít a magyar pénzügyi rendszer és az Osztrák Nemzeti Bank kapcsolataira a kiegyezés utáni helyzetben. Szól a korszakot jellemző bankügyi vitákról. Bemutatja a kisbirtokhitel megszervezésének körülményeit, nehézségeit, elemzi a millenniumi korszak közgazdasági állapotait, javulásról számol be a hitelügy terén. Ezen kívül még sok más témával foglalkozik oly élvezetes stílusban, nagy szakértelemmel, hogy méltán tekinthetjük ezt a művet statisztikai, közgazdasági irodalmunk gyöngyszemének.

Ha áttekintjük Vargha Gyula nagyobb jelentőségű tanulmányait, cikkeit, akkor láthatjuk, hogy a gazdaságstatisztikai művek mellett szép számmal szerepelnek demográfiai, a népesedési helyzetet taglaló elemzések. Érthető módon ezeknek a cikkeknek egyik fő adatforrása a népszámlálás, hiszen Vargha Gyula – különböző minőségben – részt vett az első világháború előtti valamennyi népszámlálásban (az 1869. évi népszámlálás kivételével). 1908-ban jelent meg egy összefoglaló tanulmánya „*A Magyar-birodalom vázlatos ismertetése*” címmel (Vargha [1908]). Ebben a tanulmányban jól megfér egymás mellett a gazdaság-, a társadalomstatisztikus és a szépíró. A szerző igyekezett a statisztikai jelenségeket a nem szakember számára is érthetően, szemléletesen megfogalmazni. Ebből a szempontból is példaértékűnek tekinthetjük ezt a művet, melyben – igaz, némi hazafias pátozzsal átítatott – összefoglalást kaphatunk a korabeli magyar viszonyokról. Példaképpen idézünk egy részt ebből a tanulmányból, hogy lás-

suk milyen érzékletes stílusban ír például a gyógyvizeink állapotáról, mely ma is időszerű kérdés.

„A természet Magyarországot pazar bőkezűséggel látta el *gyógyítóerejű vizekkel*. Az országnak jóformán minden részében fölös számmal fordulnak elő részint hideg ásványvizek, részint hévvezek. Maga az ország fővárosa, Budapest csodálatosan gazdag gyógyvizekben. A város jobb partján fekvő vulkánikus hegyekből a meszes és kénes hévvezeknek egész sor forrása fakad. Meszes és kénes hévvez buzog elő a Duna közepén fekvő tündérszépségű Margitsziget és a balparti Városliget ártézi kútjából is. A hévvezek forrásai igen dúsak s oly számosak, hogy a Budapest duna-jobbparti részén fekvő fürdőtelepek közt van olyan, a melynek magának tizenegy hévvezű forrása van. A víz állandó hőmérséklete forrásokint különböző, 27 és 74 C. fok között váltakozik. A fővárosnak a hévvezeken kívül vannak nagyszámú keserűvízforrásai is, melyek jelességéről eléggé tanuskodik az a körülmény, hogy a világ minden részében el vannak terjedve.

Szólunk általánosságban a Balatont, a magyar tengernek nevezett nagy tavat övező fürdőhelyekről. Köztük legnevezetesebbek Balatonfüred, Siófok, Balatonföldvár, de a többi balatoni fürdőhelyek is gyorsan fejlődnek. A Balaton partján ma már 18 fürdőtelep van. Ezenkívül még más 8 tóparti fürdő szaporítja fürdőtelepeink és gyógyhelyeink számát, mely magában az anyaországban 213-ra rúg.”

Vargha Gyula tudományos teljesítményére a tudósvilág is felfigyelt. A Magyar Tudományos Akadémia Vargha Gyula statisztikai és közgazdasági író 1892-ben levelező, 1907-ben pedig rendes taggá választotta. Legmagasabb tudományos rangra akkor emelkedett, amikor 1928-ban az Akadémia másodelnökévé választották. 1901-ben a Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) is tagjai közé választja. Tagja lesz a Svájci, a londoni Királyi és az Amerikai Statisztikai Társaságnak. Amikor a Magyar Statisztikai Társaság 1922-ben megalakult, előbb rendes tagjai közé vette fel, majd 1924-ben tiszteletbeli taggá választották.

Egyre sűrűsödő hivatali kötelezettségei mellett az irodalmi élet szervezésében is tevékenyen részt vett. Költői munkássága elismeréseként 1883-ban a Kisfaludy Társaság tagja lett, 1891-ben másodtitkárrá választották, majd 1900-ban ő lett a Társaság főtíkára, 1922-ben másodelnöke. Vargha Gyula e két legtekintélyesebb irodalmi és tudományos intézmény életében igen aktív szerepet játszott. Például szívesen vállalta az Akadémiához beérkezett közgazdasági pályamunkák bírálatát, gyakran kérték fel emlékbeszédek megtartására a Kisfaludy Társaságban és az Akadémián egyaránt. Nagy hatású emlékbeszédekben idézte fel többek között Jekelfalussy József, *Barsy József*, *Pólya Jakab*, *Ráth Zoltán* alakját. Ezekből az emlékbeszédekből, amelyek valóságos kis monográfiák voltak, sokat tudhatunk meg a korabeli statisztikai hivatal életéről, a hivatali szervezet működéséről és emberi viszonyairól. Például Jekelfalussyról szóló emlékbeszédeiben korszaka kapcsán (*Vargha* [1908]) megemlíti, hogy:

„A statisztikai hivatal szűkkörű hivatal volt, kevés állással, hol alig-alig történt egy kis mozgás. A legtehetségesebbnek és legszorgalmasabbnak is hosszú éveket kellett vesztegetni egy állásban mozdulatlanul.”

Ebben a beszédben jelzi azokat a vitákat, melyek arról folytak, hogy a Hivatalban az 1880. évi népszámláláskor áttérjenek-e a régi lajstromos rendszerről az egyéni laprendszerre. Mint tudjuk, azután az utóbbi módszerrel hajtották végre – igen sikeresen – a nép-

számlálást. (Az 1870. évi népszámláláskor a népességi adatokat személyenként a lajstromra (az ívre) egymást követő rovatokba kellett bejegyezni, majd háztartásonként összegelni. 1880-ban már minden személynek külön lapja volt – nemenként eltérő színben – és ezeket a lapokat kellett különböző ismérvek szerint csoportosítani.) A Jekelfalussyról mondott emlékbeszéd azért is fontos dokumentum, mert amikor az elhunyt munkatárs és barát tevékenységét elemzi, akkor lényegében a saját munkásságáról is szól, tekintettel arra, hogy Vargha 1892-től (Keleti halála után) a Hivatal második embere volt, és az igazgató Jekelfalussy gyakori betegeskedései miatt részben ő irányította a Hivatalt. Jekelfalussyra emlékezvén, az 1890. évi népszámlálásról szólva kiemeli és méltatja azt a koncepciót, mellyel ő is egyetértett és a Hivatalban az ő vezetése alatt is érvényesült:

„Az imént feldolgozott 1890. évi népszámlálás tanulságai megmutatták, mily nagy előnnyel jár, ha a statisztikai hivatal az eredeti forrásból közvetlenül merített részletes, s ha lehetséges egyéni adatokat dolgozza fel. Jekelfalussy törekvése tehát kezdettől fogva arra irányult, hogy a statisztikát minél inkább központosítsa, s a közbeeső hatóságok jól-rosszul teljesített közreműködésének mellőzésével maga az ő anyag kerüljön feldolgozásra a statisztikai hivatalban.” (Vargha [1908])

1892-től Vargha már a Hivatal igazgatóhelyetteseként is részt vett azoknak a munkatársaknak a kiválasztásában, felkészítésében, akiknek odaadó tevékenysége biztosította annak a gépezetnek a munkáját, mely a XIX. század végétől sok évtizeden át óramű pontossággal működött. A magyar statisztikának ebben a jeles korszakában Vargha Gyula fokozatosan vont be olyan – később nagy nevű statisztikusokat – mint *Vízaknai Antal*, *Buday László*, *Bud János*, *Kenéz Béla*, *Kovács Aladár* és *Laky Dezső*.

Vízaknai Antal és Jekelfalussy József mellett, Vargha Gyulának is vezető szerepe volt a statisztikai szolgálat működését hosszú időre, alapjaiban meghatározó 1897. évi XXXV. törvény megalkotásában és elfogadtatásában. A törvény jelentőségét maga Vargha Gyula is méltatta az idézett Jekelfalussyról szóló emlékbeszédében. Kiemelte, hogy milyen nagy erénye volt a törvénynek a statisztika erős központosítása; a kormányjelentés szerkesztésének és munkájának a Statisztikai Hivatallal való szerves egybekapcsolása; a magánszemélyek statisztikai adatbevallási kötelezettségének kinyilvánítása és szankciókkal való biztosítása; a statisztikai szakképzés magas szintre emelése; a statisztikai egyedi adatok bizalmas kezelése. (Dr. Lakatos [2001]) Ez a törvény biztos alapot szolgáltatott a Statisztikai Hivatalnak ahhoz a virágzó korszakához, melyet Vargha Gyula neve fémjelez.

Kiemelkedő szerepe volt abban is, hogy a magyar törvényhozás az 1895. évi VIII. törvénnyel megadta a lehetőséget a Statisztikai Hivatalnak, hogy végrehajtsa az első magyar mezőgazdasági statisztikai összeírást. Ennek a nagy és alapvető felvételnek az eredményeit a Statisztikai Hivatal öt hatalmas kötetben bocsátotta a nyilvánosság elé. (*Országos* [1897]) Az adatfelvétel tervezésétől, a feldolgozástól a közzétételig Vargha Gyula mindvégig jelentős szerepet játszott ebben a munkában. A végleges adatközléseket az ő tervei szerint publikálták, tevékenyen részt vett az egyes kötetek szerkesztésében és az ő tollából származik az ezeket bevezető tudományos kommentár is (*Kovács-Thirring* [1929]). Az első kötetben rövid ismertetést találunk a magyar mezőgazdasági statisztika fejlődésének valamennyi fázisáról, sorra véve a korábbi felvételeket, vagy az arra tett kí-

sérleteket, melyek a mezőgazdasági termelés egyik vagy másik ágának felmérésén keresztül elvezettek a XIX. század végi nagy összeíráshoz. A negyedik kötet elemzést közöl a gazdaságok jelleg és nagyság szerinti megoszlásáról. Olyan oldaláról mutatta meg a mezőgazdaság helyzetét, melyről addig semmiféle adat nem állt rendelkezésre. Például adatokat találunk a gazdaságok számáról, nagyságáról; a törpe-, kis-, közép- és nagygazdaságok művelési ágak szerinti megoszlásáról; a tulajdon, haszonbérleti és vegyes jellegű gazdaságok elterjedési arányáról, összetételéről. Az ötödik kötet értékes információkat tartalmaz például a földek áráról, a mezőgazdasági gépekről, a talajjavításról, a mezőgazdasági szövetkezetekről, a háziállatok átlagos értékéről, faj, nem, kor és birtoknagyság szerinti bontásban, a mezőgazdaságban dolgozók számáról és összetételéről, a klimatikus és talajviszonyokról. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a XX. század első felének agrárpolitikája jórészt e gazdag anyagból merítette a döntésekhez elengedhetetlen számszerű információkat.

Az 1890-es évek kissé megviselték Vargha Gyula egészségét, napokig tartó ideges fejfájások, gyomorgörcsök gyötörték. Ezekben az években, csupán két ízben, 1896-ban és 1898-ban – mikor egészségi állapota is igényelte – vett ki hosszabb időre szabadságot és utazott néhány heti pihenésre (*Szabó* [1932]). Ezekben az években nem tudott kellő időt fordítani irodalmi tevékenységre. Kissé rezignáltan írta le ezt a lelkiállapotot későbbi verseiben:

„... a kötelesség jármát vonva-vonva,
Felejttem azt is, hogy valaha tán
Költő valék, vagy az lehettem volna...”

Barátomhoz (Költeményei, 260. old. részlet)

Ebben az időben lehetetlennek tartotta költői ábrándjainak megvalósulását, formába öntését:

„...S napi munka végén, lengve színes szárnyon
Álmok pillangói tölték be magányom;
De elfogni őket meg sem is kíséreltem,
Szárnyuk arany himét letörölni féltem.”

Pályám végén (Költeményei, 373. old. részlet)

Vargha Gyula a „*Dalok*” című verseskötetének megjelenése (1881) után 1907-ig kevés verset publikált. A mintegy kilencszáz nyomtatásban megtalálható verse közül ötvenhatvan verset írt az 1881 és 1907 közötti időszakban (*Horváth* [1932]). Ahogy a költői életművek esetében gyakran előfordul, sokszor maga a költő sem emlékszik versei születésének időpontjára. Így ír erről:

„A pontos sorrendet ma már magam sem tudnám megállapítani. Évszámot a régiek közül alig egy-kettőnél találtam följegyezve. Közzétételük ideje sem irányadó. Nem a nyilvánosságnak szánván verseimet, keltezésük és megjelenésük közt sokszor hosszabb idő telt el s gyakran időben egymástól távolállók láttak egyszerre napvilágot. Az is elégszer megtörtént, hogy a pillanat hatása alatt egy-két vagy egynehány strófát papírra vettem, töredéknek hagyva. A legtöbb örökre töredék maradt; de olykor visszaalmodva múltamat, megcsendült lelkemben egy-egy ilyen régi töredék s egészszé alakult. Ezeket a „későn

született dalok”-at tulajdonképpen keletkezési idejük termése közé soroztam. Midőn, mint egy idegen, a kritikus elfogulatlan nyugodt szemével néztem át verseimet, magamat is meglepett, hogy a harminc-negyven évvel ezelőtt keletkezett s csak imént befejezett töredékek régi és új részei nyelv és verselés, szín és hang tekintetében mennyire egyöntésűek.” (Vargha [1915])

1901-ben, Jekelfalussy József halálát követően, a király Vargha Gyulát nevezte ki a Statisztikai Hivatal igazgatójának miniszteri osztálytanácsosi rangban. A Statisztikai Hivatal egyik legtermékenyebb korszakáról beszélhetünk ekkor. Már szoltunk róla, hogy az 1897. évi XXXV. törvény fontos feladatokat rótt a Hivatalra, ugyanakkor megadta azt a jogi háttérrel, mely nélkülözhetetlen volt a statisztikai munka magas színvonalú végzéséhez. Vargha Gyula, aki kiváló tehetségeket vont be a munkába, lényegében egy biztonságosan, jól működő hivatalt irányított. A vezetése alatt összeállított, az utókor számára felbecsülhetetlen értékű, a hivatal statisztikai szolgálat önállósításának negyvenedik évfordulójára, 1911-ben kiadott kötetben a statisztikai hivatali működésnek ezt a szakaszát így jellemezték:

„A magyar statisztikai hivatal történetében a most lepergett, legutóbbi évtized főjellemvonásául azt lehet mondani, hogy a gyakorlati életnek tapasztalata a statisztikai hivatal csöndes munkásságával bensőbbé és szervezettebbé vált” (KSH [1911] 7. old.)

E „csöndes munkásság”-gal jellemzett korszakban a Központi Statisztikai Hivatal két népszámlálást hajtott végre (1900-ban és 1910-ben), az új alapokra – a polgári anyakönyvezésre – helyezett népmozgalmi statisztika ebben az időszakban bizonyította be létjogosultságát, és kapcsolódtak hozzá a vándorlásokra vonatkozó adatgyűjtések is. A társadalomstatisztika ebben az időszakban bővült egyrészt fontos egészségügyi jelenségek megfigyelésével, másrészt számos szociális intézmény – árvaházak, gyógypedagógiai intézetek, javítóintézetek stb. – tevékenységére vonatkozó adatgyűjtésekkel is. (Kenessey [1961c]) A statisztikai szolgálat magas színvonalát mi sem jellemzi jobban, mint hogy már 1904-ben országos rákstatisztikai felvételt hajtott végre és a feldolgozott adatokat közreadó kiadványhoz, a hivatal igazgatója, Vargha Gyula írt kommentárt.

A gazdaságstatisztika területén is fontos adatgyűjtések indultak, csak példaszerűen jelezzük, hogy a gyáripari adatgyűjtéseket az üzemekről és a termelésről először a Kereskedelmi Minisztériumban (1898-ban), majd 1909-től a Statisztikai Hivatalban bonyolították le, illetve végezték el 1911-től kezdődően évenként. 1902-től (ugyancsak évente) statisztikát készítettek az ipari részvénytársaságokról, 1905-től a kereskedelmi és iparkamarákról, valamint a szövetkezetekről. A kisipari adatgyűjtés 1900-ban, az ipartestületi statisztika pedig 1898-ban, 1901-ben, 1906-ban és 1911-ben szintén az ipari adatgyűjtés körét gazdagította. Az új időszakban találkozunk már a gyáripari munkaviszonyokról (1898-tól kezdve), valamint 1905-től a sztrájkokról készített adatgyűjtésekkel.

A mezőgazdasági statisztika ebben az időszakban bővült a mustra, az új borra, a faiskolákra és a vásárokról vonatkozó adatgyűjtésekkel, továbbá a 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokok változásaira vonatkozó statisztikával (1913).

A gazdaságstatisztika más területein említést érdemel 1893 után a vasúti statisztika átszervezése, 1912-től az iparvasútak statisztikája, a tengerhajózás statisztikája (1900).

Talán a Hivatal e szabályszerű, „csöndes” munkásságának is köszönhető, hogy egy idő után Vargha Gyula irodalmi munkássága is jelentősebbé vált, 1906–1907 után költészete felvirágzott, minek köszönhetően, 34 évi hallgatás után, a Kisfaludy Társaság többszöri sürgetésére, újból megjelent a nyilvánosság előtt mégpedig „*Költeményei*” című verseskötetével (Vargha [1915]), amely felöleli költészete csaknem összes termését 1914-ig.

1914-ben, még a világháború kitörése előtt, 61 éves korában megvált hivatalától, melynek négy évtizeden át szorgalmas és meghatározó munkása volt. *Tisza István* miniszterelnök kérésére, 1914 februárjában, a Kereskedelmügyi Minisztérium politikai államtitkára, egyben miniszterhelyettese lett. Még ugyanebben az évben Kassa város képviselőjévé választották. Az államtitkárság – melynek elvállalására igen nehezen szánta rá magát – nagy elfoglaltságot jelentett számára, de úgy tűnik, hogy ez a pozíció olyan intézkedési és cselekvési szabadságot biztosított neki, melyben több időt szentelhetett irodalmi munkásságának. Ugyanis éppen erre az időre (1914–1917) esett költői munkásságának jelentős korszaka.

ALKONYAT

A Tisza-kormány bukása után, 1917-ben, 45 évi állami szolgálat után búcsút mondott a közéleti szereplésnek. Így alkalma nyílt arra, hogy legfőbb vágyának, a költészetnek éljen. Ezt az is elősegítette, hogy 1918 őszén kiköltözött az Üllő melletti löbi birtokára, (1897-ben vette ezt a birtokát, az 1896-ban eladott kávi kúria helyett) ahol pusztai magányában rendre begyűjthette egy fáradtságos élet termését.

Vargha Gyula irodalmi munkásságát több nagy hírű kortársa is értékelte. *Mészöly Dezső*, a műfordító-irodalmár 1985-ben kiadott Vargha Gyula-válogatásában a következő értékelést idézi *Kosztolányi Dezsőtől* (Mészöly [1985]).

„Ez a pályafutás a maga külsőségében is szokatlan, éppen csöndes voltával feltűnő keltő, az agkori kivirágzásával, folytonos crescendojával pedig mindnyájunk meglepetése. Rendszerint az ellenkező történik. Az, hogy a költők az ifjúkori termékenység után hirtelen meddővé válnak. Nála a lírai fiatalság az öregséggel kezdődik, abban a korban, mely az ellenőrző logikát éppoly jótékonyan lazítja, mint az ifjúság, s gát nélkül ömleszti ki az érzést. Vajon mi lehet oka ennek a lélektani és irodalomtörténeti rendellenességnek? Kutatom magyarázatát, s életrajzában rábukkanok egy adatra: „öreg szülők kései gyermeke.” Ő maga is „későn született dalok”-nak nevezi költeményeit. Mélyre ható, nyilván gyermekkorra visszanyúló emlékek határozták meg így fejlődésének törvényét. Valóban alkonyi költészet ez, mely az esthajnal bágyadt varázsát és gazdag árnyalatait, a hosszú szeptemberek egyenletes napsütését, gyümölcsös báját, viaszsárga és lázas-piros lombjait juttatja eszünkbe, a mi őszünket, mely üdén-színes, anélkül, hogy tarka, vagy cifra lenne.

Akadémikus költő? Kötve hiszem. Az akadémizmus többnyire bizonyos formai merevségben nyilatkozik meg, mely a hagyományok bálványozása folytán lelketlenné vált s elvesztette egyéni veretét. Vargha Gyula új kötetében, a *Ködben* azonban éppen a tiszta hang – egy élet tiszta visszhangja –, a természetes folyékony és kedvesség, a hazugság és nagyképesség nélkül való őszinteség, az érzélgéstől mentes érzés a megindító. Arany Jánoson iskolázódott a nyelve. De az ifjú költő, aki sokáig hallgatott, egy hosszú életen át finomította szerszámain, és az agg művész már a mester biztonságával mozog a formák között, s anélkül, hogy résztvevett volna bármelyik irodalmi forradalomban, alkalom szerint, amint érett ízlése és őszöne sugallja, magáévá teszi eredményeit.”

Leíró verseinek szemléletes hangulatkeltő képei kitűnőek. Aranyéra emlékeztető nyugalom és életszerűség jellemzi ezeket a verseit. Különös, szinte testvéri gyengédséget érez a növények és az állatok iránt.

„Pihenni erdő hús olén
Be jó a tikkadt nyár hevében;
Sátrat feszít a lomb fölém,
S árny-szönyeget terít elébem.

Tükrét homály borítja bár,
Itt-ott a víz szikrázva csillan,
Még színesebb a napsugár,
Lombrésen át amint bevillan.

Köröskörül nagy néma csend,
Madár se zengi most danáit;
Egy mélyre vájt mederbe' lent
Élővíz csillogása csábit.

Mulatni kezd a mult idők
Árny- s fényszövéstü álma vélem...
Arany szárnyú szitakötők
Hintáznak a smaragd levélen.”

Szitakötők (Ködben, 188. old. Mészöly Dezső összeállítása)

A Mészöly Dezső által összeállított könyvben található *Schöpflin Aladár*-féle jellemzés (*Nyugat* [1916]) szerint:

„Öregkori versei valami mély, benső szentferenci szolidaritást éreztetnek, teljes közösség-érzést füvel, virággal, fával, madárral, a természet színeivel és hangjaival. Minden melanchólia mellett valami sajátságos életöröm fejeződik ki ebben a kívülről élő világgal való szolidaritásban, újjongó elragadtatással, hálával telt szívvel örül a látás és hallás gyönyörének. Úgy érzem, ez az költészetében, ami egészen az övé; ez tört ki lelke legmélyéből. S egész pályája legszebb virágait ezekben az öregkori versekben kell keresni.

Másik feltűnő vonás öregkori lírájában hazafias költészetének sötét, kétségbeesett hangja. Kölcsy óta nem volt költő, aki a magyarság sorsát oly vigasztalannak tartotta és oly reménytelennek érezte. Úgy látszik, az utolsó húsz év magyar közéletének erős marakodásai a politikai fegyelmek az a megbomlása, amely a millennium óta oly sivárrá és terméketlenné tette a magyar politikát, benne, a belsőleg fegyelmezett, higgadt és józan hazafiságú, a nagyszájú kortes-lármát és céda hazafiaskodást megvető magyarban azt az érzést riasztotta fel, hogy fajunk az öngyilkos pusztulásnak rohan elébe. S a magyar élet alakulásának azon a megfigyelő-helyén, ahol mint a statisztikai hivatal igazgatója állott, talán tapasztalatai is fokozták kétségbeesettégét.

Sajátságos párhuzam: ugyanazokban az években egy másik magyar költő ajkáról hasonlóan kétségbeesett hangjait hallottuk a magyarság sorsának. Ez a kétségbeesés más élményekből, más premisszákból s más életideálokból fakadt fel, de épp oly sötét képeket festett megdöbbenésünk elé. Ady Endre hazafias költészetére gondolok. Ady kezébe a kétségbeesés a szenvedélyes harag karikás ostorát adta, amellyel nekibúsult csapkodott mindarra, ami romlasztót maga körül látott. A szelídebb, lemondásra hajló Vargha Gyulában is felgerjed olykor az átkozódó harag, de az alaphangulat mégis a zokogó bánat nála. A két ellentétes természetű költő egy pillanatra, egy érzésben találkozik, aztán a temperamentum különbözőségeivel ismét elválnak.”

Vargha Gyula mint közéleti ember Tisza István oldalán állt. Világnézete konzervatív volt, a millenniumi Magyarország gazdasági-politikai elitjéhez tartozott. Azonban eszméileg hozzá közel álló kortársainál korábban érezte meg a veszélyt. A Statisztikai Hivatal szolgálatában eltelt évek alatt figyelemmel kísérhette a számok sokat mondó világában a növekvő veszedelmet: a csökkenő születést, a növekvő kivándorlást, a nemzetiségek összetételének változását. A millennium örömujjongó, diadalmas napjaiban azon kevesek közé tartozott, akik féltek az új ezredévtől a véres viszályokkal terhes századok után.

Kevesen voltak, akik 1912-ben, a mámoros háborúra készülődés kellős közepén ilyen gondolatokat fogalmaztak:

„Közleg a végzet; hallom zúgni szárnyát,
A romlás réme ül azon.
Lelkemben én, hazám, bukásod árnyát
Már negyven éve hordozom.

Ez vonta gyászba ifjúságomat,
Végighúzódtott életem nyarán,
Kisért, reám borúlt, hozzám tapadt,
Elűzni bárhogy akarám.

Olykor feledni kezdtem. Bíztaóan
Föl-fölszállott a színes remény
– Tünő sugár sötét, ködülte tón. –
Meg elborult s hangzik folyvást felém:

Álmok szegény, szegény bolondja, te,
Ne álmodozzál nagy, dicső hazáru!
Néped halott. Története,
Mint egy koporsó, szomorúan bezáru!”

Sötét árnyék (Költeményei 491. old.)

Az évek haladtával Vargha Gyulában egyre nagyobb teret nyert az elmúlás gondolata, mely fiatal korától jelen volt költészetében. Egyre inkább érezte a halálnak közelségét. Rettegott a rokkant, szomorú öregségtől, ép testtel és lélekkel kívánt meghalni. Vágyott a „végtelen felé” de ez nem félelmes birodalom az ő szemében, hanem a földi élet egyfajta befejezése, folytatása.

„Körben úszó ifjú hattyúk
Tőlük lassan elevezve
Látják a nagy öreg hattyút,
Amint egyre távolog,
Hol a végtelenbe veszve
Égnek a bíbor habok.

Vén fejét feltartva büszkén,
Felborzolva szárnya tolla,
Lángoló hab fényes üszkén
Ringatózva énekel,
S mint a távozó vitorla,
Lassan úgy enyészik el.”

A végtelen felé (Hamvadó tüzek 124. old. részlet)

1929. május 2-án, rövid betegség után hunyt el. Az Akadémia körcsarnokában vettek búcsút tőle a népes család, a tudományos és az irodalmi élet képviselői, valamint volt munkatársai és barátai.

IRODALOM

- BOCZ J. [1992]: Egyesületi statisztika magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 70. évf. 10. sz. 840–852. old.
- DR. CSAHÓK I. – DR. GYULAY F. [1994]: *Az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat kronológiája. I. kötet. (1867–1948)*. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest.
- HORVÁTH J. [1932]: *Vargha Gyula tiszteleti tag, másodelnök emlékezete*. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XXI. köt. 10. sz.) Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 40. old.
- KENESSEY Z. [1961a]: A magyar hivatalos statisztika történetéhez. *Statisztikai Szemle*. XXXIX. évf. 3. sz. 263–286. old.
- KENESSEY Z. [1961b]: A hivatalos statisztika szervezet fejlődése Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. XXXIX. évf. 8–9. sz. 863–873. old.
- KENESSEY Z. [1961c]: A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtései és kiadványai. *Statisztikai Szemle*. XXXIX. évf. 12. sz. 1238–1262. old.
- KSH [1911]: A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága (1871–1911). Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 36. köt. Budapest.
- DR. LAKATOS M. [2000]: Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások történetében. *Statisztikai Szemle*. 78. évf. 10–11. sz. 794–812. old.
- KOVÁCS A. – THIRING, L. [1929]: Vargha Gyula 1853–1929. *Statisztikai Szemle*. VII. évf. 5. sz. 572–578. old.
- LAKY D. [1938]: A magyar statisztika nagy korszakának akadémikus képviselői. (Megemlékezés Körösy Józsefről, Vizaknai Antalról, Báró Láng Lajosról és Vargha Gyuláról.) (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XXIII. köt. 4. sz.) Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- MÁTYÁS S. [1933]: *Vargha Gyula*. Magyar Irodalmi dolgozatok. (A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából. Szerk.: Papp Károly. I. füzet.)

- Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal [1880]: *Magyarország egyletei és társulatai 1978-ban*. Szerk.: Vargha Gyula. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Budapest. XLII, 571 old.
- Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal [1897]: *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*. Első kötet. Pesti Könyvnyomda – Részvénytársaság. Budapest.
- DR. REISZ L. [1988]: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 66. évf. 10. sz. 930–946. old.
- DR. REISZ L. [1989]: Egyleti könyvtárak a dualizmus idején. *Statisztikai Szemle*. 67. évf. 6. sz. 620–632. old.
- SZABÓ G. [1932]: *Vargha Gyula élete és munkássága*. (Doktori értekezés.)
- DR. VARGHA GY. (szerk.) [1880]: *Magyarország Egyletei és Társulatai 1878-ban*. Kiadja: Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. 1880.
- VARGHA GY. [1881]: *Dalok*. Franklin Társulat. Budapest.
- DR. VARGHA GY. (szerk.) [1885]: *Magyarország Pénzügyei. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyek négy évtizede alatti működésére*. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest.
- DR. VARGHA GY. [1896]: *A Magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Pesti Könyvnyomda – Részvénytársaság. Budapest.
- DR. VARGHA GY. [1905]: Emlékbeszéd Ráth Zoltán levelező tag fölött. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XII. 11. sz.) Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- DR. VARGHA GY. [1908]: A magyar birodalom vázlatos ismertetése. Budapest.
- DR. VARGHA GY. [1908]: Emlékbeszéd Jekelfalussy József rendes tag fölött. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XI. kötet 8. sz.) Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- VARGHA GY. [1915]: *Költeményei, 1915*. Franklin Társulat. Kisfaludy Társaság. Budapest.
- VARGHA GY. [1922]: *Ködben. Újabb költemények, 1915–1921*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- VARGHA GY. [1923]: *A végtelen felé. Költemények 1922-ből*. A szerző kiadása. Budapest.
- VARGHA GY. [1927]: *Hamvadó tüzek. Költemények, 1922–1926*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- VARGHA GY. [1985]: A végtelen felé. Válogatott versek és fordítások. A válogatás és szerkesztés Mészöly Dezső munkája. A református zsinati iroda sajtóosztálya. Budapest.

SUMMARY

The study – in a perhaps slightly irregular way – enters both the fields of the history of statistics and of literature, too. The main figure of the writing, Gyula Vargha, who lived in the second half of the 19th century, was not only an important character of the official statistics in Hungary – the third president in the history of the Hungarian Statistical Office – but in the same time one of the major poets of the period between *János Arany* and *Endre Ady*. He was mainly a follower of the heritage of Arany, but by his knowledge of languages he was well aware of foreign European literature, too, and the effect of this can be traced upon in his poetry. His career in statistics and poetry started about the same time, and he was well received in both fields. His poetry is perhaps undeservedly forgotten by today's public, although the scholars keep them in the pantheon of Arany's followers and also in the group of the voices that were a precursor of the poetic turn at the end of the century.